

Modern Mimarlık Mirası Bağlamında Artvin Hükümet Konağı'nın (1974) Değerlendirilmesi

Evaluation of the Artvin Government House (1974) in the Context of Modern Architectural Heritage

Koray GÜLER,¹ Ayşe Ceren BİLGE²

ÖZ

Cumhuriyetin ilk yıllarında küçük bir kasaba görünümünde olan Artvin'in o tarihlerde henüz geleneksel karakterini koruduğu ancak son 60 yılda büyük bir dönüşüm geçirerek birçok Anadolu kenti gibi bu karakterinden uzaklaştığı görülmektedir. Kentin konut dokusunda gerçekleşen bu değişimin yanı sıra il merkezi olması dolayısıyla kamusal fonksiyonlara yönelik inşa edilen birçok yapı da zaman içerisinde kent peyzajına eklenmiştir. Kent dokusuna katılan kamu yapılarının en önemlisi; eski hükümet konağının kentin ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmesi gerekçesiyle 1968 yılında Bayındırlık Bakanlığı tarafından açılan mimari proje yarışmasını kazanan Mustafa Aslan Aslaner, Erkal Güngören ve Sümer Gürel'den oluşan ekibin projesinin 1974 yılında uygulanması sonucunda inşa edilen Artvin Hükümet Konağı'dır. Yarışmacılardan korunması beklenen eski hükümet konağının oranları soyutlanarak yaratılan modülasyonla yeni yapıya aktarılmış ancak kentin geçmişinin önemli bir tanığı olan eski hükümet konağı 1980'li yıllarda yıktırılmıştır. Bu çalışma modern mimarlık mirasının korunması konusunu eski hükümet konağının izlerini de barındıran Artvin Hükümet Konağı örneğinde tartışmayı hedeflemektedir. 1970'li yıllarda, ulusal bir mimari proje yarışması sonrası elde edilmiş Artvin Hükümet Konağı'nın korunmasının hem ulusal ölçekte inşa edildiği dönemin mimari yaklaşımını yansıtması hem de kentin son 40 yıllık tarihinin önemli bir tanığı olması nedeniyle büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Artvin kent tarihi açısından 20. yüzyılın modern mimarlık anlayışını yansıtan yapıların korunarak gelecek kuşaklara aktarılması en az 19. yüzyıl ve öncesine tarihlenen ve günümüzde sayıları oldukça azalan geleneksel ve anıtsal yapıların korunması kadar önemlidir.

Anahtar sözcükler: Artvin Hükümet Konağı; Erkal Güngören; koruma; Mimari Proje Yarışması; modern mimarlık mirası; Mustafa Aslan Aslaner; soyutlama yoluyla süreklilik; Sümer Gürel.

ABSTRACT

The traditional character of Artvin, a rural town during the first years of the Turkish Republic, had long been preserved. However, over time, a major transformation common to many Anatolian towns took place in the city's residential and urban areas, as an increasing number of public buildings were built, due to the central position of Artvin within the province. The most important of these buildings, the Artvin Government House, was built in 1974, after the design of Aslaner, Güngören, and Gürel won a competition of the Ministry of Public Works in 1968. An important emblem of the city's history, the design of the former government house was reflected in the new building in abstract modulation, while the former building was demolished in the 1980s. Discussed in the present study was the conservation of modern architectural heritage, recently a more popular subject in conservation science circles. The focus of the present study was the Artvin Government House, which still bears traces of its ancestor. The preservation of the Artvin Government House is of crucial importance, not only because the building reflects the architectural style of the period, but because it has also witnessed the past 40 years of the town's history. The preservation of the 20th century modern architectural heritage of Artvin will ensure its transference to future generations, as the number of intact buildings from the 19th century or earlier are increasingly few.

Keywords: Artvin Government House; Erkal Güngören; conservation; Architectural Project Competition; modern architectural heritage; Mustafa Aslan Aslaner; perpetuation through abstraction; Sümer Gürel.

¹Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul

²İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul

Başvuru tarihi: 12 Mayıs 2015 - Kabul tarihi: 05 Şubat 2016

İletişim: Koray GÜLER. e-posta: koray.guler@msgsu.edu.tr

Giriş

Kafkaslar ve Anadolu'nun kesişim noktasında içine kapalı yeşil bir coğrafyaya sahip Artvin, Türkiye'nin kuzeydoğusunda Gürcistan ile olan sınırında yer almaktadır. Doğası ve kültürüyle özel bir yaşam çevresi olan Artvin'in kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Gürcistan ve Ardahan, batısında Rize ve güneyinde Erzurum yer almaktadır. Artvin il merkezi, Karadeniz'e paralel olarak yükselen Kaçkar dağlarının eteklerindeki Çoruh vadisinde oldukça eğimli bir arazi üzerinde bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kente adını veren Çoruh nehri tarih boyunca kentin kültürünü ve yaşamını şekillendirmiştir. 1924 yılında bütün sancakların vilayet statüsüne geçirilmesi ile il olan Artvin, 1933 yılında merkezi Rize olan Çoruh vilayetine bir kaza merkezi olarak bağlanmıştır.¹ 1936 yılına gelindiğinde ise Çoruh ili, Rize ve Çoruh olmak üzere iki ayrı il haline getirilmiş ve günümüz il merkezi Çoruh kentinin merkezi olmuştur.² İlin adı 1956 yılında Artvin olarak değiştirilmiştir.³

Cumhuriyetin ilk yıllarında küçük bir kasaba niteliğinde olan kent, o tarihlerde henüz geleneksel karakterini korumaktadır (Şekil 1). Kentin il merkezi olmasının da etkisiyle zaman içerisinde büyük bir dönüşüm geçirerek geleneksel karakterinden uzaklaştığı görülmektedir. Kentin konut dokusunda gerçekleşen bu değişimin yanı sıra kamusal fonksiyonlara yönelik inşa edilen birçok kamu yapısı da kent peyzajına eklenmiştir.

Zaman içerisinde kent peyzajına katılan kamusal yapılardan biri olan Artvin Hükümet Konağı, eski hükümet konağının kentin beklentilerine cevap veremez hale gelmesi ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda açılan ulusal bir mimari proje yarışması sonrasında inşa edilmiştir. Aslanoğlu; eski hükümet konağının Cumhuriyet öncesinde yapıldığını, daha sonra da kullanılan hükümet konaklarından biri olduğunu ve üslubunun 'I. Ulusal Mimarlık Üslubundan' fazla Avrupa mimari öğelerine göre biçimlendirilmiş olduğunu belirtmiştir.⁴ 1968 yılında açılan mimari proje yarışması sonucunda birinci seçilen proje uygulanmış ve henüz kırsal karakterini koruyan Artvin il merkezi, modern mimarlık anlayışıyla tasarlanmış önemli bir kültür varlığı kazanmıştır. Doğu Karadeniz ve Artvin'in geleneksel mimarisi hakkında literatürde yapılmış önemli çalışmalar yer almaktadır.⁵ Bu makale ise son yıllarda koruma kamuoyunda gittikçe daha fazla gündem oluşturmaya başlayan modern mimarlık mirasının korunması konusunu Artvin Hükümet Konağı örneğinde tartışmayı hedeflemektedir. Artvin il merkezi birçok Anadolu kenti gibi günümüzde ge-

leneksel kent dokusunu büyük oranda kaybetmiş bulunmaktadır (Şekil 2).

Günümüze ulaşmayı başarmış az sayıdaki geleneksel yapının korunması kentin tarihinin sürekliliği açısından son derece önemlidir. 1960'lı yıllarda, ulusal bir mimari proje yarışması sonrası elde edilmiş Artvin Hükümet Konağı'nın korunması hem ulusal ölçekte inşa edildiği dönemin mimari yaklaşımını yansıtmaları bakımından hem de kentin son 50 yıllık tarihinin önemli bir tanığı olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır.⁶ Artvin kent tarihi açısından 20. yüzyılın modern mimarlık anlayışını yansıtan yapıların korunarak gelecek kuşaklara aktarılması en az 19. yüzyıl ve öncesine tarihlenen geleneksel ve anıtsal mimarinin korunması kadar önemlidir.

Mimari Proje Yarışması

Artvin'de bulunan eski hükümet konağı çeşitlenen işlevleri karşılamakta yeterli bulunmayınca bu yapının çevresindeki yapıların yıkılması ile açılan alanda eski hükümet konağını korumak koşulu ile modern bir hükümet konağı yapılması amacıyla T.C. Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği tarafından ulusal nitelikli bir mimari proje yarışması açılmıştır. Son teslim tarihi 30 Eylül 1968 olarak belirlenen yarışmaya toplam 47 proje başvurmuştur. Yarışmanın dört mimar ve bir inşaat mühendisinden oluşan jürisinde; Ruşen Baban, Behruz Çinici, Arman Güran, Muhlis Türkmen, Muhittin Toköz gibi döneminin önemli isimleri yer almaktadır. 10 Ekim 1968 tarihinde toplanan jüri; çalışma düzeni olarak öncelikle jüri üyelerinin her birinin tekil çalışmalar gerçekleştirmelerini ve bu çalışmalardan elde edilen veriler ve şartname gözetilerek yarışmaya katılan her projenin ayrı ayrı aynı şartlar altında değerlendirilebilmesini sağlayabilmek adına eleştiri kriterlerinin tespit edilmesini kararlaştırmıştır. Jüri tarafından belirlenen bu kriterler mimari değerler, fonksiyonel çözüm ve ekonomi araştırması olmak üzere başlıca üç ana başlık altında detaylandırılmıştır. Mimari değerler kriterinde projelerin çevreye uygunlukları, Artvin yapıları ve mevcut hükümet konağı ile kurdukları ilişki, sosyal çevreye uygunlukları, iç ve dış mekan yeterlilikleri ve temsil vasıfları, yönlenme ve detay çözümleri sorgulanmıştır. Yarışmacılardan projelerinde; Valilik, Sivil Savunma, Maliye, İl Jandarma Komutanlığı, Müftülük, Tapu Sicil, Nüfus, Emniyet, Milli Eğitim, Tarım, Veteriner, Sağlık, Bayındırlık, Y.S.E Müdürlükleri ile Toprak İskan, İmar İskan ve Sanayi İrtibat Memurlukları ve Garaj fonksiyonlarının tasarlanması beklenmiştir. Belirlenen kriterler arasında yer alan ekonomi araştırmasında ise proje büyüklükleri, sirkülasyon ve servis alanlarının çalışma oranları, inşaat ve işletme ucuzluğu gibi maddeler değer-

¹ Artvin İl Yıllığı, 1967, s.1-5.

² Artvin İl Yıllığı, 1967, s.1-5.

³ Artvin İl Yıllığı, 1967, s.1-5.

⁴ (1984) 'Söyleşi: Osmanlı'dan Bugüne Hükümet Konakları', Mimarlık Dergisi, Sayı (05) 203, s. 5.

⁵ Doğu Karadeniz kırsal mimarisi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Özgüner, 1970), (Erzuzen ve Sözen, 1996), (Sümerkan, 1990), (Batur, 2005), (Güler ve Bilge, 2013), (Güler ve Bilge, 2014).

⁶ Güler ve Bilge, 2015. Artvin Hükümet Konağı. DOCOMOMO Türkiye Ulusal Çalışma Grubu. Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları 10. Poster Sunuşları. Erzurum, s.145.

Şekil 1. Artvin il merkezinin eski bir fotoğrafı (Artvin Valiliği Arşivi).

Şekil 2. Artvin il merkezinin günümüz görünüşleri (Güler, 2014).

lendirilmiştir. Yarışmaya katılan 47 proje arasında Mustafa Aslan Aslaner, Erkal Güngören ve Sümer Gürel'in projesi birinciliğe, Alpay Aşkun ve Akil Göncü'nün projesi ikinciliğe, Nursel Onat, Muammer Onat, Erman Tulca ve İsmail Tekoğlu'nun projesi ise üçüncülüğe lâyık görülmüştür. Jüri beş projeye de mansiyon ödülü verilmesini kararlaştırmıştır. Yarışma sonucunda birinci olan ve uygulamaya konulan proje 5 Ocak 1974 yılında tamamlanarak Artvin hükümet konağı hizmete açılmıştır.

Yapının Mimarları

Jüri tarafından birincilikle ödüllendirilen projenin müellifleri henüz o yıllarda meslek hayatı açısından genç sayılabilecek yaşlarda olan Mustafa Aslan Aslaner, Erkal Güngören ve Sümer Gürel'dir. Öyle ki Gürel 1958 yılında İTÜ'den, Güngören ve Aslaner ise 1960 yılında DGSA'dan mezun olmuşlardır. Her üç mimarın da mezuniyetleri sonrasında yurtdışında çalıştıkları görülmektedir. Güngören öğrenciliği sırasında İstanbul'da Edmond Sarfati bürosundan sonra

Şekil 3. Artvin'in ve eski Hükümet Konağı'nın proje öncesi durumunu gösterir fotoğraflar (Artvin Valiliği Arşivi).

Milano ve Paris'te, Aslaner İsviçre ve Almanya'da, Gürel⁷ ise Almanya, İngiltere, Danimarka ve Hollanda'da bulunmuşlardır. Türkiye'deki eğitimlerinin ardından yurtdışında geçirdikleri süre içerisinde kazandıkları deneyimler sonrası mimari tasarım anlayışları şekillenen mimarlar 1964-1967 yıllarında tekrar ülkelerine geri dönmüşlerdir. Güngören, Aslaner ve Gürel, Türkiye'ye geri dönüşleri sonrasında üç ortak olarak 1968 yılında Ankara Gelibolu Sokak'ta kendilerine ait serbest mimarlık bürolarını kurmuşlardır.⁸ Aslaner,⁹ yarışma ekibinin bir araya geliş öyküsünü şu şekilde aktarmaktadır: 'Erkal ve ben Akademi'den sınıf arkadaşydık, daha çok şehircilikle ilgilenen Sümer'le de hepimiz aynı yerde askerlik yaptık. Askerliğimizi bitirdikten sonra canla başla Artvin Hükümet Konağı yarışmasına hazırlandık. Yarışmayı kazanmamızın sonrasında, projenin uygulama projelerini teslim ettiğimiz sırada; Sümer, ODTÜ'de öğretim üyeliğini tercih etti, Erkal ise İstanbul'a taşındı, üçümüzün birlikte kurduğu ofisi ise eşim Gönül Aslaner ile devam et-

tirdik. Aramızda hiçbir sorun olmamasına rağmen hepimizin kişisel durumları böyle bir ayrılığı gerektirdi'.

Yarışmanın açıldığı 1968 yılında kendi mimarlık bürolarını kurarak serbest mimarlık hizmetleri vermeye başlayan proje müelliflerinin her üçünün de ilerleyen yıllarda profesyonel üretimlerine devam etmelerinin yanı sıra çeşitli üniversitelerde öğretim görevlisi olarak çalıştıkları izlenmektedir.

Artvin Hükümet Konağı

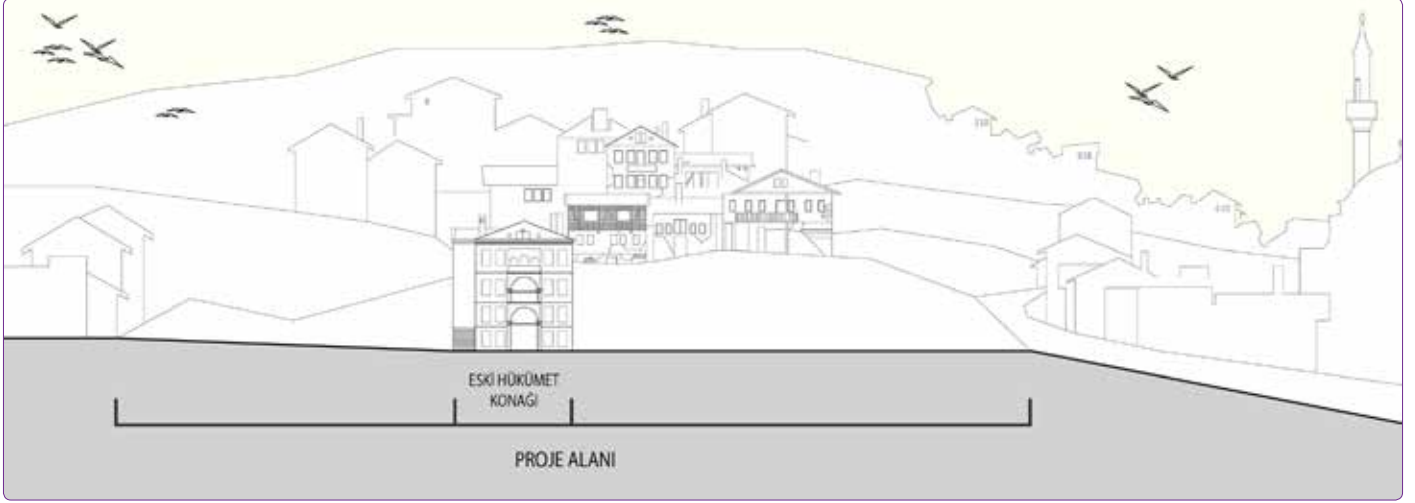
Kentin eski fotoğraflarından ve yarışmaya katılan projelerin vaziyet planı ve siluet çalışmalarından anlaşılacağı üzere yarışmanın düzenlendiği yıllarda Artvin'in kent dokusu genellikle az katlı geleneksel yapılardan oluşmaktadır (Şekil 1, 3-7).

Günümüze kadar olan süreçte bu durumun değiştiği, arada tekil olarak korunabilen yapılar olsa da geçmişte şehrin geneline hâkim olan geleneksel yapılaşmanın yerini çok katlı betonarme yapılara bıraktığı görülmektedir. İnönü Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi arasında kalan yapı adasında bulunan Valilik Binası'nın da etrafında çok katlı betonarme binalar yer almaktadır. Mimari proje yarışmasında birinciliği elde ederek uygulamaya konulan proje, eski hükümet konağı ile uyumu gözetilerek tasarlanması-

⁷ Önal, K. (2007) 'Sümer Gürel ve Hakkı Yırtıcı ile Mimarlık ve Siyaset Üzerine Bir Söyleşi', Mimar-İst Üç Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi, 25(2007/3). s.82.

⁸ Aslaner, A. M. (2015) Sözlü Görüşme. İstanbul.

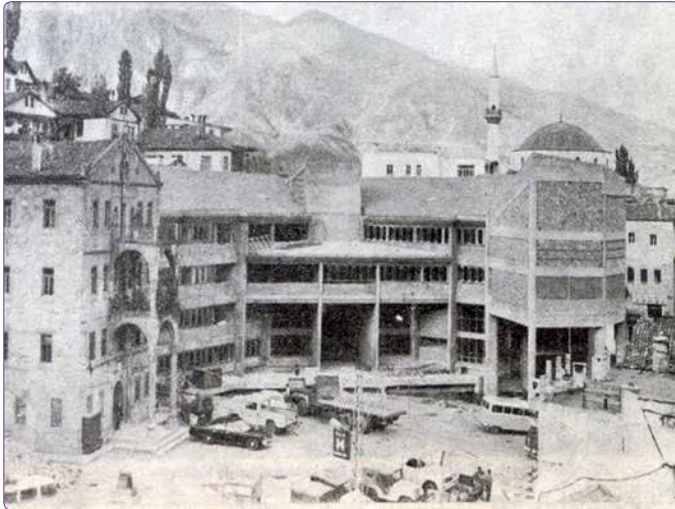
⁹ Aslaner, A. M. (2015) Sözlü Görüşme. İstanbul.

Şekil 4. Artvin Hükümet Konağı proje alanının uygulama öncesindeki durumunu gösteren yerleşim kesiti.*

Şekil 5. Yarışma öncesinde proje alanının görünüşü (Ela Güngören Arşivi).

Şekil 6. Projenin uygulama aşamasında çekilmiş bir fotoğraf (Artvin Valiliği Arşivi).

* Şekil (Bayındırlık Bakanlığı, 1969: 14)'den faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

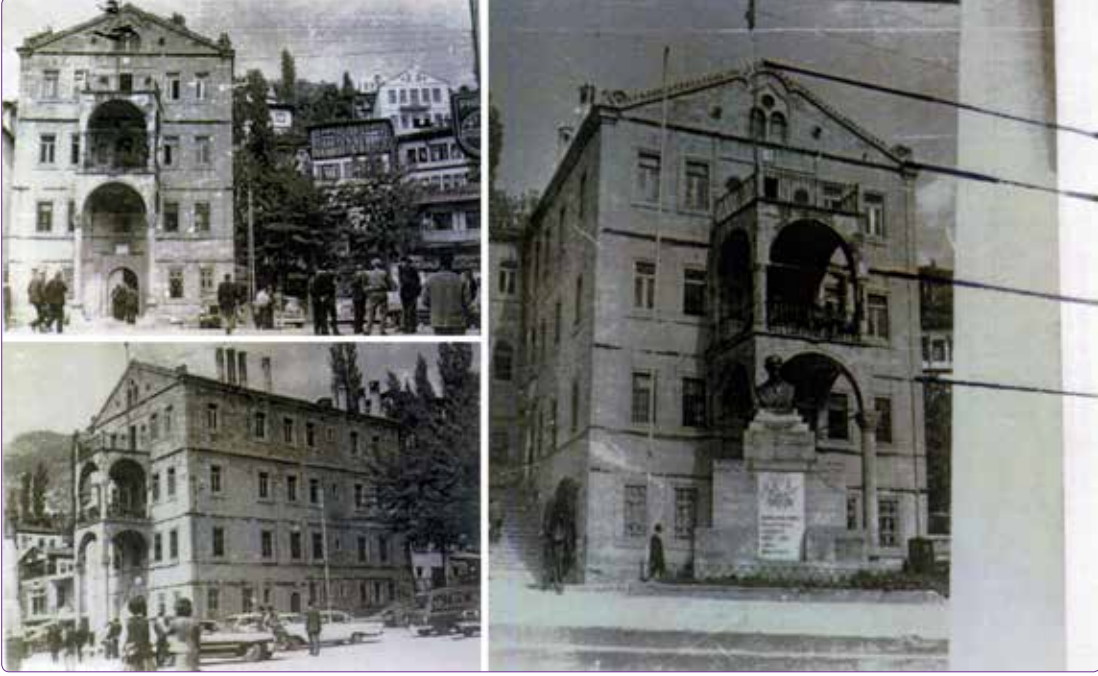
na rağmen eski hükümet konağı Aslaner'in aktardıklarına göre¹⁰ 'Besim Çeçener'in tüm çabalarına rağmen' günümüze ulaşamamıştır (Şekil 3, 5 ve 7). Cumhuriyet öncesine tarihlenen eski hükümet konağının oranları, yaratılan modülasyonla yeni yapıya aktarılmış olsa da kentin geçmişinin önemli bir tanığı olan eski Hükümet Konağı dönemin Bayındırlık Bakanlığı Trabzon Bölge Müdürü tarafından 1980'li yıllarda yıktırılarak yerine günümüzde Defterdarlık olarak kullanılan dört katlı betonarme bir bina inşa edilmiştir (Şekil 23). Yeni yapının proje müellifinin Hükümet Konağı'nın mimarlarından biri olan M. Aslan Aslaner olduğu bilinmektedir. Eski hükümet konağının yıkıldığı tarihte, Güngören ve Gürel proje ile ilgili müelliflik haklarını Aslaner'e devretmişlerdir.¹¹

Konum

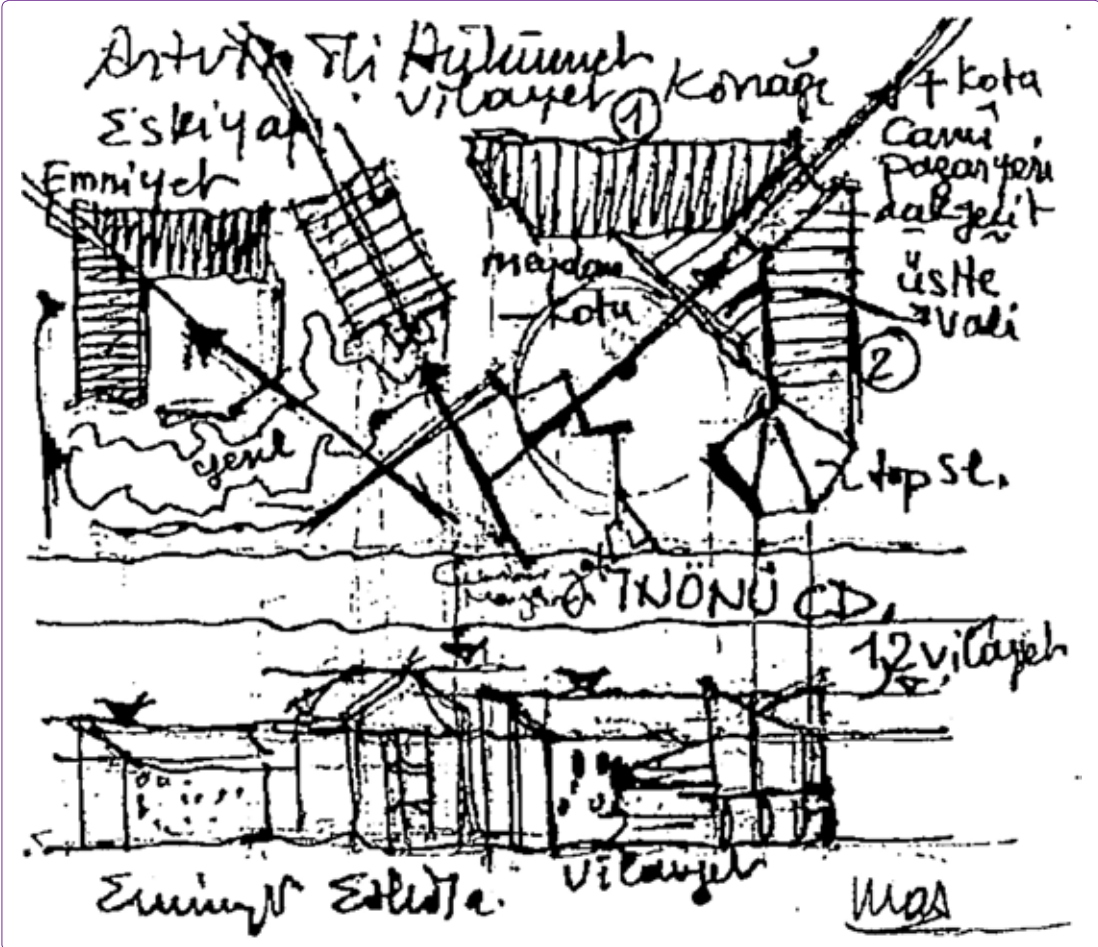
Artvin hükümet konağı, Çarşı Mahallesi'nde, İnönü Caddesi ve Cumhuriyet Caddesinin keşiştiği yapı adası üzerinde yer almaktadır. Yamaç boyunca yerleşimin görüldüğü Artvin'de arazi oldukça eğimlidir. Valilik ve Emniyet Müdürlüğü binasından oluşan Artvin Hükümet Konağı yapı kompleksi de şehrin üst kotlarında eğimli bir arazi üzerinde konumlandırılmıştır. Yapıların konumlandığı İnönü ve Cumhuriyet caddeleri arasındaki yükseklik farkı yaklaşık sekiz metredir. Yapılar araziye, uygulama aşamasında henüz yıkılmamış olan ve yarışmacılardan da korunması istenen Eski Hükümet Konağı'nın kuzeydoğu ve kuzeybatı yönüne gelecek şekilde yerleştirilmiştir (Şekil 8–10).

¹⁰ Aslaner, A. M. (2015) Sözlü Görüşme. İstanbul.

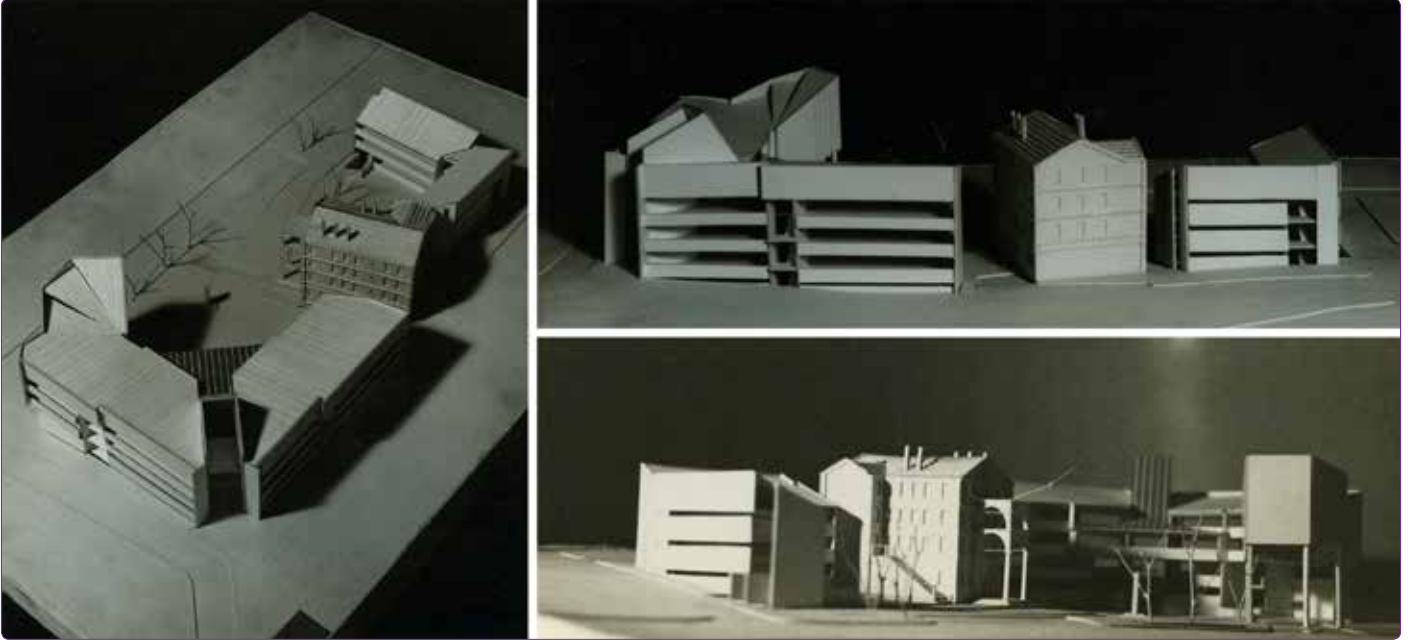
¹¹ Eski hükümet konağının korunması için tescil başvurusunda bulunulacağı sırada, yapının yıkıldığı haberini alan proje ekibinden yıkılan yapı yerine yeni bir yapı tasarımları istenmiştir. Projenin diğer mimarlarından müelliflik haklarını devralan Aslaner, kendisinden Defterdarlık işlevli yeni bir bina tasarlamasını istediklerini ancak kendisinin eski hükümet konağının yıkılması konusuna çok kızgın olduğunu ve ilk aşamada yeni bir proje yapmamayı düşündüğünü ancak daha sonra proje yapmayı kabul ettiğini ve yıkılan yapının yerine bilerek 'kimliksiz bir bina' tasarladığını belirtmiştir. Aslaner, A. M. (2015) Sözlü Görüşme. İstanbul.

Şekil 7. Proje Aşamasında Eski Hükümet Konağı'nın oranlarının referans alınarak tasarımın geliştirildiğini gösterir fotoğraflar (Ela Güngören Arşivi).

Şekil 8. Projenin M. Aslan Aslaner tarafından çizilmiş bir eskizi.

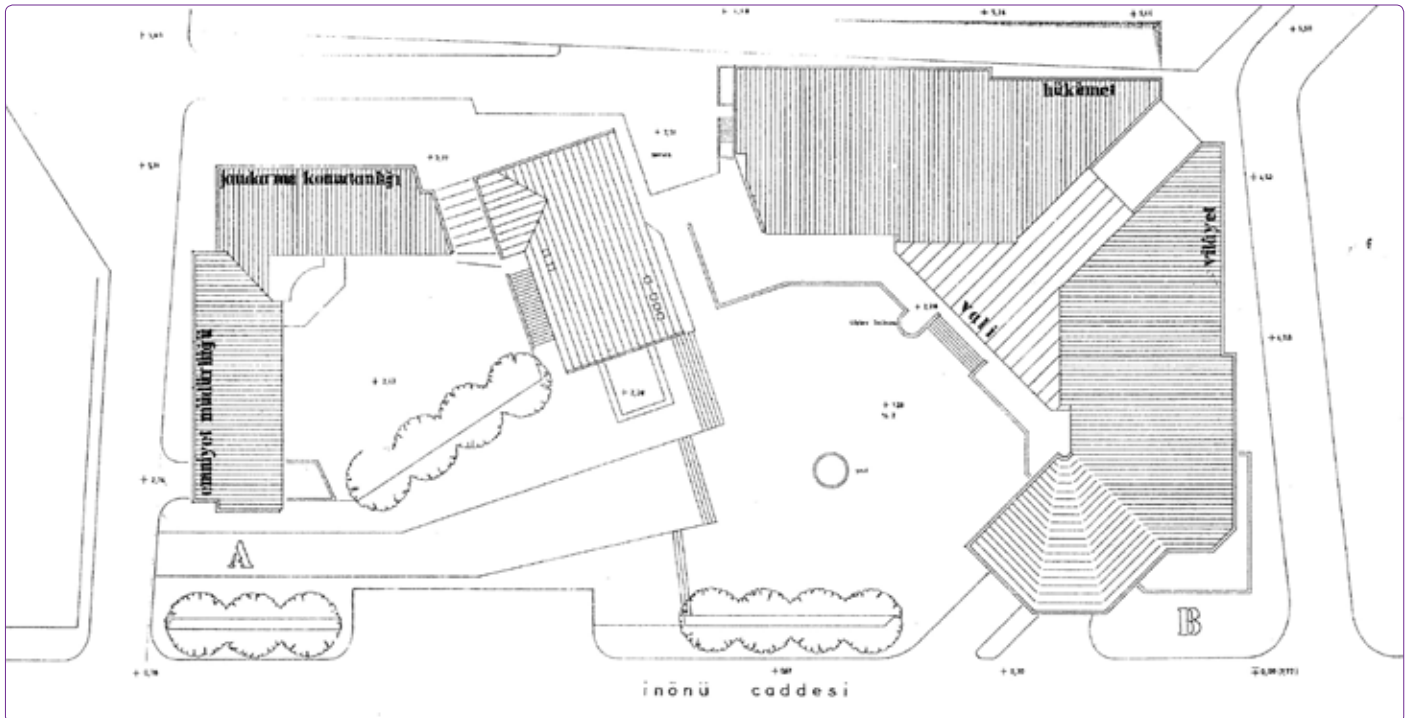
Şekil 9. Birincilik Ödülünü Kazanan Projenin Maket Fotoğrafları (Ela Güngören Arşivi).

Emniyet Müdürlüğü eski Hükümet Konağı'nın batısında, Valilik ise doğusunda konumlandırılmıştır. Yapılar eğimin yükseldiği Cumhuriyet Caddesi'ne yaslanarak ve İnönü caddesi yönünde küçük bir meydan niteliği taşıyan tören alanı oluşturacak şekilde araziye yerleşmiş durumdadır. Günümüzde, Artvin'de Halitpaşa Camisi'nin önünde ve Valilik binasının önünde olmak üzere iki toplanma alanı bulunmaktadır. Hükümet konağının önünde oluşturulmuş

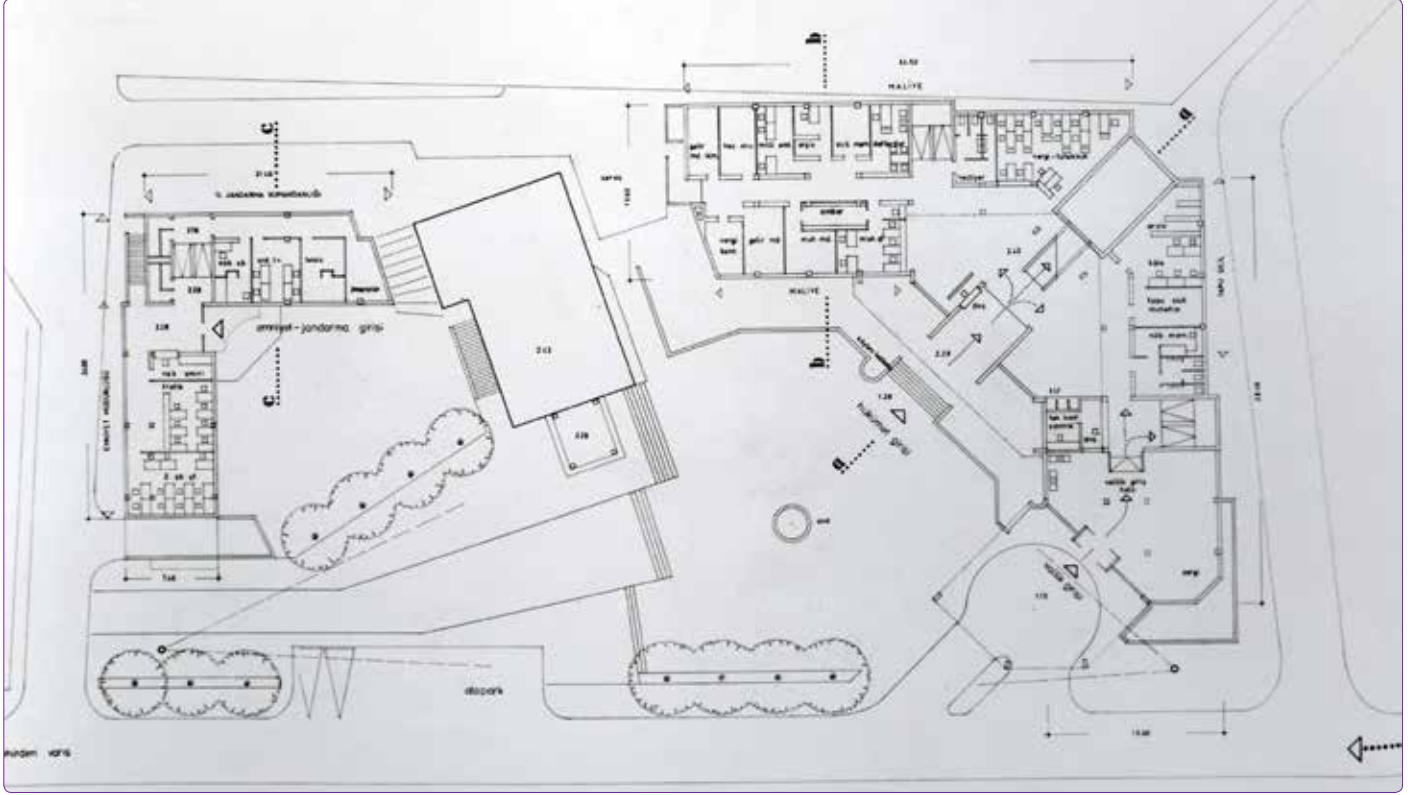
meydan resmi törenlerde, bayram ve özel günlerde kullanılmaktadır. Oldukça işlek iki cadde arasında konumlanan yapıların arka cepheleri de kentin önemli ticaret akslarından biri olan ve alt katlarında genellikle dükkânların yer aldığı Cumhuriyet Caddesi'ne bakmaktadır.

Plan ve Cephe Özellikleri

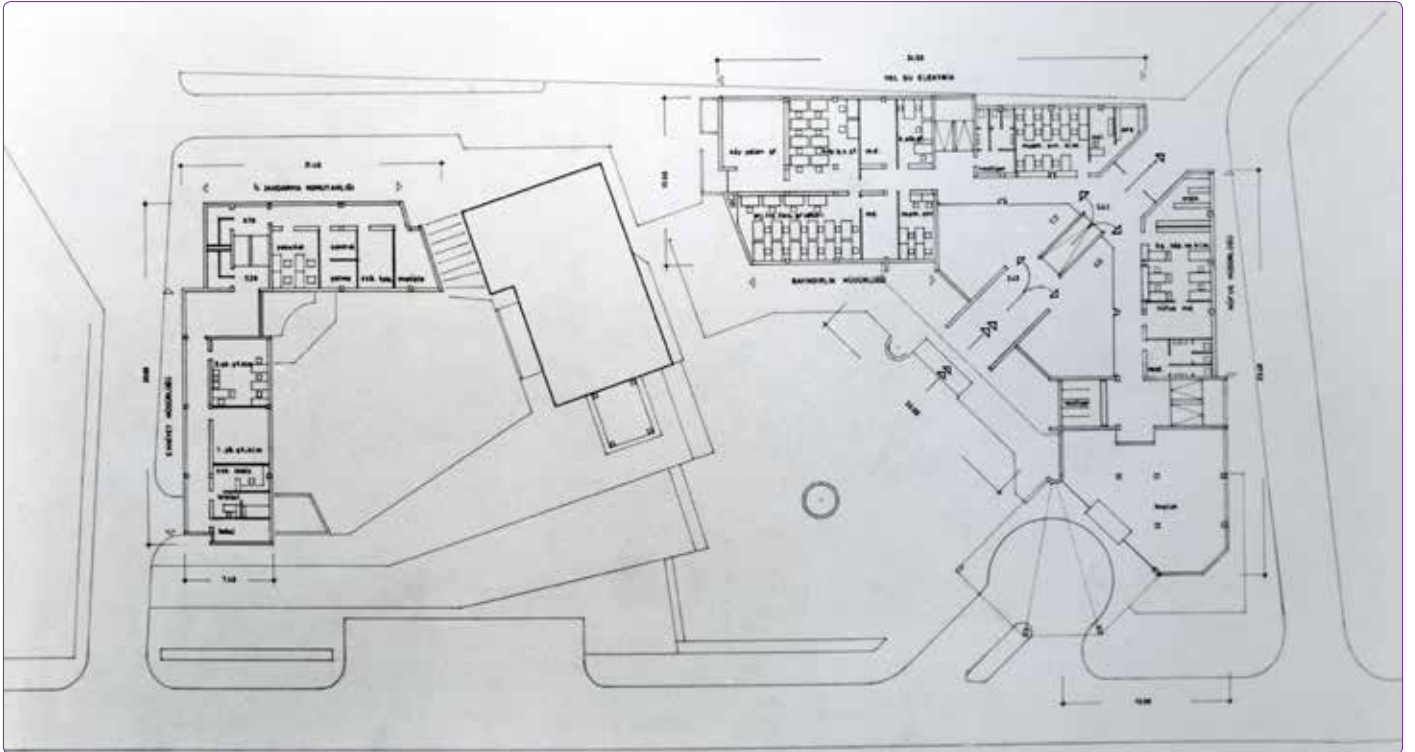
Uygulanan projenin mimari programı incelendiğinde;

Şekil 10. Projenin Vaziyet Planı (Bayındırlık Bakanlığı, 1969: 3).

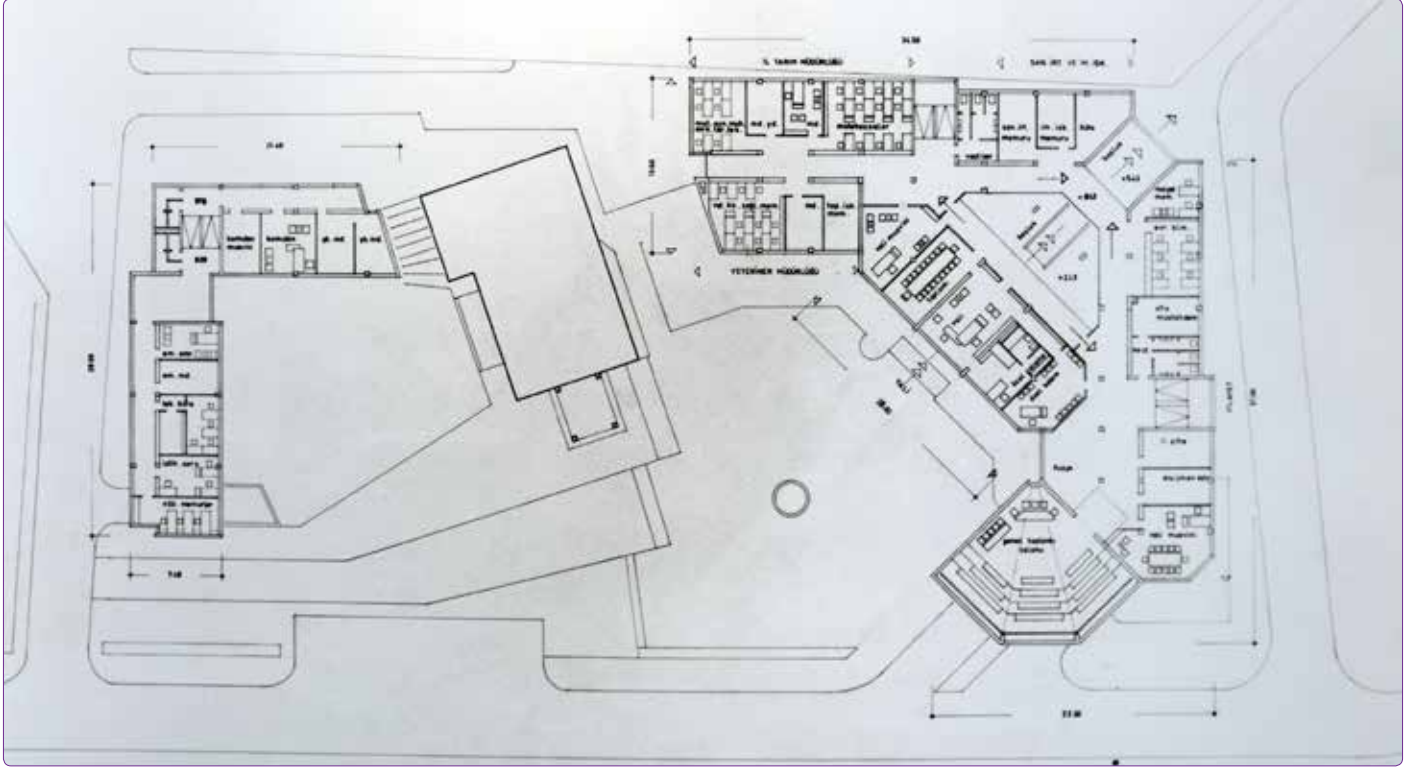
Şekil 11. İnönü Caddesi girişi kat planı (Ela Güngören Arşivi).

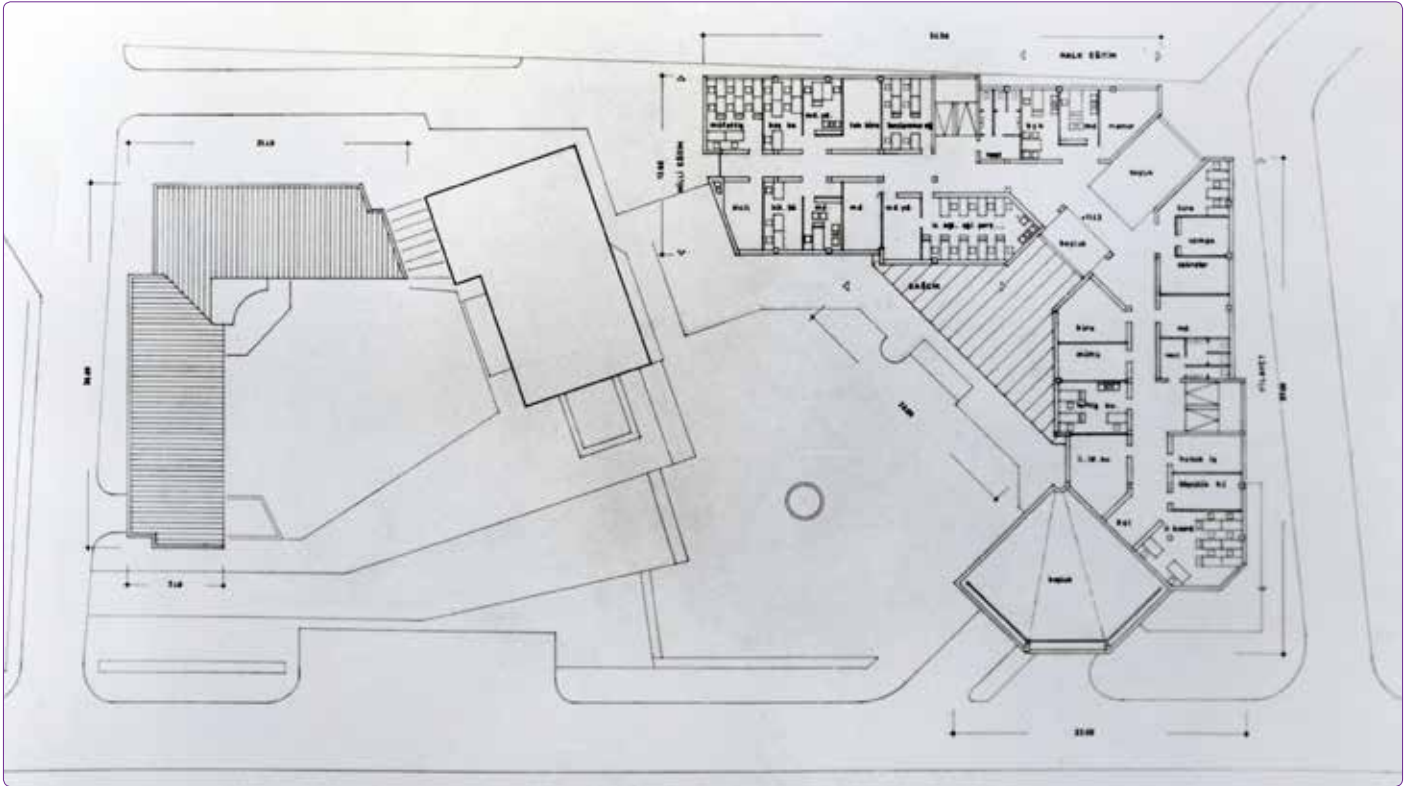
Şekil 12. Cumhuriyet Caddesi girişi kat planı (Ela Güngören Arşivi).

valilik makamı, konferans salonu, içişleri, sivil savunma, nüfus, emniyet, tapu sicil, millî eğitim, tarım, veteriner,

sağlık, bayındırlık ve Y.S.E müdürlükleri, il jandarma komutanlığı, müftülük, maliye, toprak iskan, imar iskan ve sana-

Şekil 13. Valilik Makamı ve toplantı salonu katı planı (Ela Güngören Arşivi).

Şekil 14. Üst kat planı (Ela Güngören Arşivi).

yi irtibat memurlukları ile garaj fonksiyonlarının yer aldığı görülmektedir. Proje, eski hükümet konağı ile aynı yapı

adasında, yapının iki yanına gelecek şekilde ve her ikisi de 'L' formunda tasarlanan Valilik ve Emniyet Müdürlüğü bi-

rimlerinden oluşmaktadır (Şekil 10). Aslaner, projelerinin tasarım aşamasında Artvin'in topoğrafyasından çok etkilendiklerini, kütlelerin ve anıtın¹² araziye konumlandırılmasında da topoğrafyayı ve eski hükümet konağını dikkatle ele aldıklarını belirtmektedir.¹³ Tasarımda eski hükümet konağının oranlarının yaratılan modülasyonla yeni yapıya aktarıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 7, Şekil 11–16).

Kütleler eğimli araziden yararlanılarak bodrum katlı inşa edilmiş, Emniyet müdürlüğü zemin kat üzeri 2 kat, Valilik ise zemin kat üzeri 3 kat olarak tasarlanmıştır. Eski hükümet konağının güneybatı yönünde Valilik makamı, konferans salonu ve diğer müdürlüklerin yer aldığı Valilik binası konumlandırılmıştır. İki dikdörtgen kütlelerin birbirine doksan derecelik açıyla kesleştirilmesiyle elde edilen 'L' formundaki yapının ikisi İnönü caddesinden, biri Cumhuriyet caddesinden olmak üzere üç ayrı girişi bulunmaktadır. Ana giriş kuzey yönünde iki dikdörtgen kütlelerin kesiştiği noktada 'L' formunu 45 derecelik açıyla ikiye bölecek şekilde konumlandırılmıştır. İnönü caddesindeki ana giriş iki kat boyunca uzanan pencere açıklıkları ve bu açıklığın iki yanında yer alan betonarme kolonlar ve çatı iziyle vurgulanarak özelleştirilmiştir (Şekil 17–20). Giriş mekanı kuzey yönünde ise Cumhuriyet caddesine açılan ve bağlantı sağlayan bir koridor şeklindedir.

Cumhuriyet caddesi girişi ise iki dikdörtgen hacim arasındaki duvarın yaklaşık 1.50 metre geriye çekilmesiyle vurgulanmıştır (Şekil 21, 22). Yapının üzerinde bulunduğu eğimli arazi sebebiyle İnönü Caddesi yönüne bakan giriş zemin kotunda bağlantıyı sağlarken, Cumhuriyet Caddesi yönündeki giriş yapıya birinci kat kotunda bağlantı sağlamaktadır. İki dikdörtgen kütle arasındaki bağlantıyı sağlayan bu geçiş koridoru üzerinde iki kotu birbirine bağlayan merdivenler yer almaktadır. Bu bağlantı koridorunun yüksekliği ana kitlenin yüksekliğinden fazla ve Cumhuriyet Caddesi'ne bakan yönde şeffaf tutularak kütle parçalanmak istenmiştir. Jüri görüşünde 'kuzey yolu' olarak adlandırılan ve meydan bağlantısını sağlayan bu mekanın kapalı olması gerektiği belirtilmiştir.¹⁴

Jüri raporunda hükümet konağının iç mekan kurgusunu olumsuz etkileyeceği düşünülen 'kuzey yolu' Artvin halkının hayatını kolaylaştıran ve İnönü Caddesi ile Cumhuriyet caddesini birbirine bağlayan bir geçit olarak oldukça sık kullanılmaktadır (Şekil 22). Valilik binasının 'L' formundaki kütlelerinin güneydoğu yönünde sonlandığı uç noktası iki kat yüksekliğinde dışarıya taşacak şekilde tasarlanmış ve zemine betonarme kolonlar ile oturan bir konferans salonu yerleştirilmiştir. Yapının üçüncü girişi olan valilik girişini de tarifleyen konferans salonunun yer aldığı bu kütle cephede

masif bırakılmıştır (Şekil 27). Jüri raporunda 'gereksiz şekilde ekspozé' edildiği belirtilen konferans salonunun altında şeffaf tutulan valilik girişinden iki kat yüksekliğindeki valilik giriş holüne ulaşılmaktadır. İki dikdörtgenler prizması kütlelerinin kesleştirilmesi ile oluşturulan yapıda doğal ışık gereksinimi olan mekanların Cumhuriyet ve İnönü caddelerine bakacak şekilde cepheye yaslanarak, sirkülasyon alanlarının ise giriş mekanlarını da karşılayacak şekilde kütlelerin ortasında konumlandırıldığı görülmektedir (Şekil 11, 12, 13 ve 14).

Eski hükümet konağının kuzeybatı yönünde ise Emniyet müdürlüğü binası tasarlanmıştır. Valilik binasına benzer şekilde 'L' formunda tasarlanan Emniyet müdürlüğünün ana girişi iki kütlelerin 90 derecelik açı ile kesiştiği bölümde bulunmaktadır. Kütlelerden Cumhuriyet Caddesi'ne bakan bölüm İl Jandarma Komutanlığı, İnönü Caddesi'ne bakan diğer bölüm ise Emniyet Müdürlüğü olarak tasarlanmış ancak yapı projede öngörülen aksine, yalnızca Emniyet müdürlüğü olarak kullanılmıştır. Yarışma jürisinin bu kitleye yönelik jandarma komutanlığı ve emniyet müdürlüğü girişlerinin ayrı olarak çözümlenmesi isteği yapının yalnızca emniyet müdürlüğü olarak kullanılması kararı sonrasında gerçekleştirilmemiştir. Sirkülasyon alanları Cumhuriyet caddesine ve yapı adasının yanındaki sokağa bakacak şekilde ve sağır cepheler olarak, ofis birimleri ise tören alanına bakacak şekilde daha şeffaf bir cephe düzeniyle tasarlanmıştır. Projede Cumhuriyet Caddesi ile İnönü Caddesi'ni birbirine bağlayan Emniyet Müdürlüğü'nün hemen yanında kalan sokağın bulunduğu alana günümüzde Emniyet Müdürlüğü'ne bitişik ve bir dönem Artvin Belediyesi olarak da kullanılan çok katlı betonarme bir yapı inşa edilmiştir (Şekil 30).

Emniyet müdürlüğü ve Valilik birimlerinde cephe malzemesi olarak fugalı ve düz olmak üzere çimentolu sıva ve doğal taş kaplamanın kullanıldığı görülmektedir. Çalışma mekanlarında yatay bantlar halinde tasarlanan pencere açıklıkları giriş bölümlerinde farklılaşarak kütle boyunca şeffaf tutulmuştur. İki kat yüksekliğindeki kolonlarla yükseltelen konferans salonu kütlelerinde cephe kaplaması olarak doğal taşın kullanılmasıyla bu bölümdeki masif etki artırılmak istenmiştir. Benzer şekilde giriş mekanlarındaki taşıyıcılarda ve Emniyet müdürlüğünün Cumhuriyet caddesi cephesinde doğal taş kaplama kullanılmıştır.

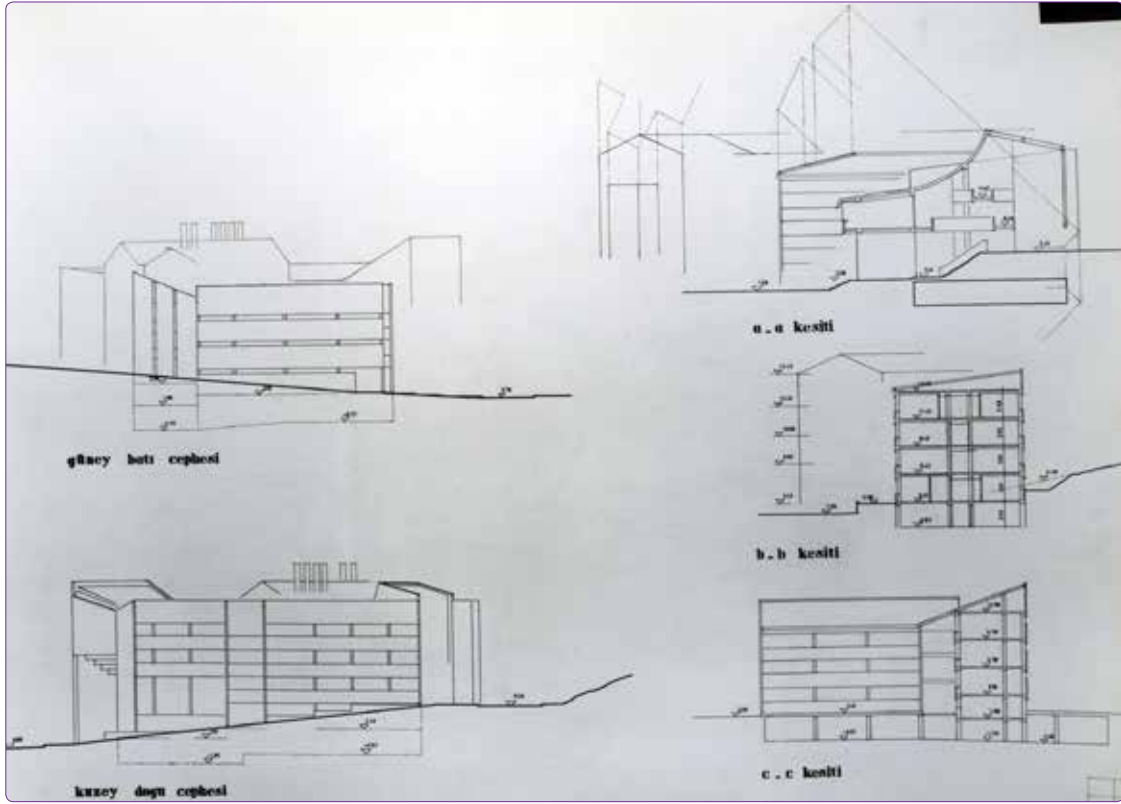
Konferans salonunun tören meydanına ve ana girişe bakan yönüne Artvin'in geleneksel boğa güreşlerine referans veren bir rölyef ve Mustafa Kemal Atatürk'ün 'Millete Efendilik Yoktur, Hizmet Vardır. Bu Millete Hizmet Eden Onun Efendisi Olur.' sözü 1970'li yıllarda eklenmiştir (Şekil 19). Heykeltıraş Saldıran Özmen'in tasarımı olan rölyef; Artvin Murgul Bakır İşletmesi'nden edinilen bakır kütlelerin Trabzon'da bir fabrikada 4 milimetre levhalar haline getirilip tasarlanan desen doğrultusunda kaynatılarak oluşturulmuştur.¹⁵

¹² Aslaner meydana bulunan Atatürk heykelini, Erkal Güngören ve heykeltıraş Taner Başoğlu'nun birlikte tasarladığını belirtmiştir.

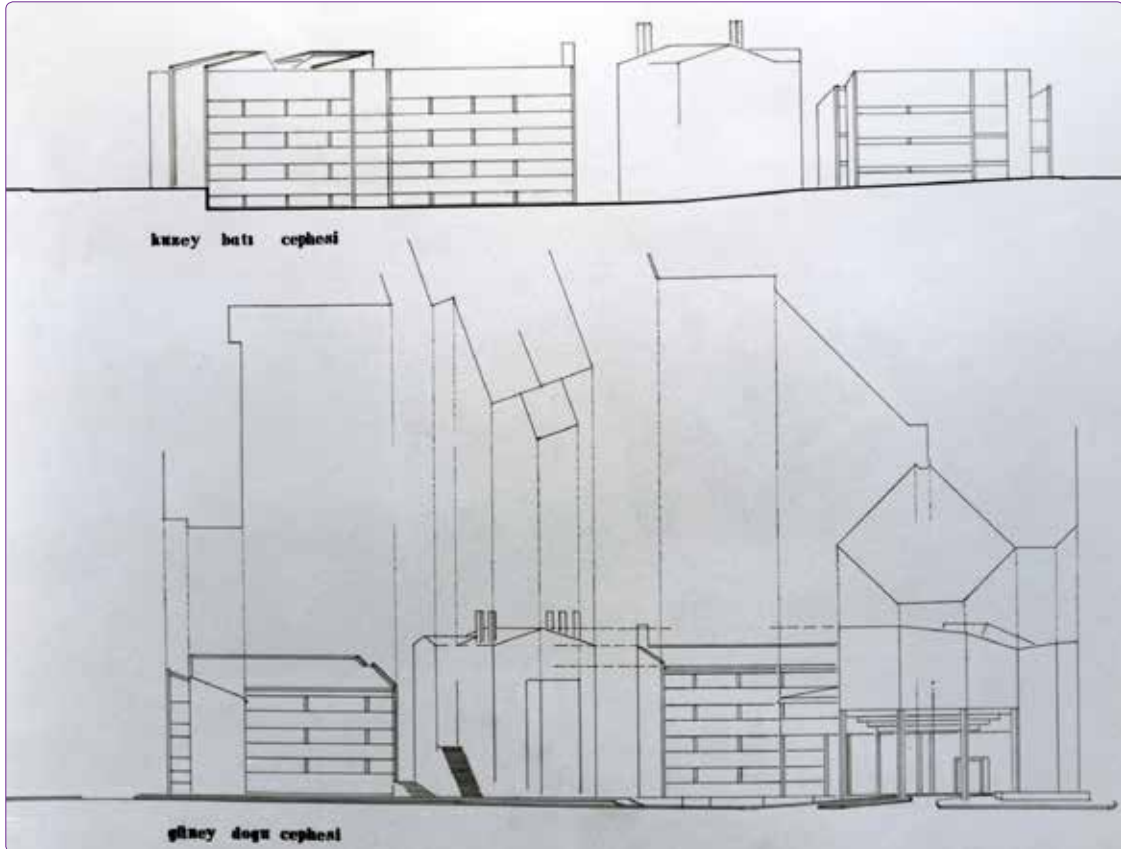
¹³ Aslaner, A. M. (2015) Sözlü Görüşme. İstanbul.

¹⁴ Bayındırlık Bakanlığı, 1969, s.2.

¹⁵ Özmen, S. (2015) Sözlü Görüşme. İstanbul'dan aktaran Güngören, E. (2015).

Şekil 15. Proje kesitleri (Ela Güngören Arşivi).

Şekil 16. Cumhuriyet ve İnönü Caddesi Cepheleri (Ela Güngören Arşivi).

Şekil 17. Artvin Hükümet Konağı'nın 2014 tarihli uydu haritası (<https://harita.yandex.com.tr/> adresinden alınan uydu fotoğrafı üzerinden oluşturulmuştur).

Şekil 18. Artvin Hükümet Konağı'nın havadan görünüşü (Artvin Valiliği Arşivi).

Yapım Tekniği

Döneminin çağdaş yapım tekniği olan tuğla dolgu betonarme sistemle inşa edilen Artvin Hükümet Konağı'nda,

taşıyıcı sistemin işlevsel gereklere ek olarak estetik bir unsur olarak da ele alındığı görülmektedir (Şekil 23–27). Gerek konferans salonunun alt bölümünde gerekse valilik giriş

Şekil 19. İnönü Caddesi'nden Valilik Binası'nın görünüşü (Güler, 2015).

hölünde, döşemeler mekan içerisinden algılanacak şekilde tasarlanmıştır; bu yaklaşımın 1960'lı yıllarda Banham'a göre İngiltere'de Alison ve Smithson'ın izleğinde, Fransa'da

ise Le Corbusier'in Jaoul evlerinde ortaya çıktıktan sonra etki alanı yayılan Brütalizm akımının strüktürün okunabilirliği ilkesine referansla oluşturulduğuna inanılmaktadır.

Şekil 20. İnönü Caddesi'nden Valilik Binası'nın görünüşleri (Güler, 2015).

Şekil 21. Cumhuriyet Caddesi'nden Valilik Binası'nın görünüşü (Güler, 2015).

Şekil 24. Emniyet Müdürlüğü Binası'nın İnönü Caddesi'nden görünüşü (Güler, 2015).

Şekil 22. Cumhuriyet Caddesi'nden Valilik Binası'nın arka girişi (Güler, 2015).

Şekil 23. Eski Hükümet Konağı'nın yerine inşa edilen Defterdarlık Binası (Güler, 2015).

Aslaner de yapılan sözlü görüşmede projelerinin brütalist bir yapı olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir.¹⁶ Taşıyıcı sistemin dışı döşemelerle tanımlandığı yapılarda özellikle giriş mekanlarında betonarme kolonların dışarıya çıkarıla-

¹⁶ Aslaner, A. M. (2015) Sözlü Görüşme. İstanbul.

rak vurgulandığı görülmektedir. Taşıyıcı sistemin iç mekan tasarımının da bir parçası olarak ele alındığı valilik girişinin döşemesi ise üç adet üçgen bölüme ayrılmış, bu üç üçgenin de birer ucu zemin katta girişin solunda yer alan daha büyük kesitli kolona, diğer iki ucu ise daha ince kesitli betonarme kolonlara taşıtılmıştır. Benzer şekilde valilik giriş holünde de uygulanmış olan döşeme sistemi iç mekan kurgusunu zenginleştiren estetik bir unsur olarak ele alınmıştır (Şekil 26).

Koruma Sorunları ve Değerlendirme

20. yüzyıl mimarlığının belgelenmesi ve korunması düşüncesi, modern mimarlık örneklerinin hızla yıkılması ve yitirilmesi tehdidi karşısında, ilk olarak 1980'li yıllarda Avrupa ülkelerinde gündeme gelmiş ve bu gelişmeleri, 1990 yılında modern mimarlık mirasının korunmasını hedefleyen DOCOMOMO (Documentation and Conservation of Modern Movement)'nun kuruluşu izlemiştir.¹⁷ DOCOMOMO'nun kuruluşundan bir yıl sonra ise 1991 yılında 20. yüzyıl mimarlığını Avrupa'nın tarihi mirasının korunması gerekli bir parçası olduğunu belirten Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 20. yüzyıl mimarlık mirasının korunmasına ilişkin bir tavsiye kararı almıştır.¹⁸ 1990'lı yılların ortalarından itibaren ise ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) modern mimarlık mirasının korunması ve tanınmasına yönelik birçok uluslararası toplantı düzenlemiştir. ICOMOS tarafından tüm dünyada her yıl 18 Nisan'da kutlanan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Günü de 2002 yılında 20. yüzyıl mimarlık mirası temasıyla kutlanmıştır. 2000'li yıllarla birlikte modern mimarlığın korunması konusu, Türkiye'de de yoğun şekilde tartışılmaya başlanmış ve 2002 yılında ICOMOS Türkiye Milli Komitesi,

¹⁷ Madran, E. & Altan Ergut, E., 2009, s.91.

¹⁸ Avrupa Konseyi, 1991. Recommendation No. R (91) 13 of the Committee of Ministers to Member States on the Protection of the Twentieth-century Architectural Heritage.

Şekil 25. Valilik Binası'nın iç mekanından günümüz görüşleri (Güler, 2015).

'Conservation of the 20th Century Architectural and Industrial Heritage' adlı uluslararası bir sempozyum düzenleyerek konuya dikkati çekmiştir.¹⁹ 2002 yılındaki bir diğer gelişme ise DOCOMOMO Türkiye Ulusal Çalışma Grubunun kurulmasıdır. DOCOMOMO Türkiye'nin kuruluşu ile birlikte Türkiye'nin modern mimarlık mirasının korunması ve belgelenmesi çalışmalarında etkin rol almaya başladığı görülmektedir. Kurumun her yıl başka bir şehirde düzenlediği 'Türkiye'de Modernizmin Yerel Açılımları' başlıklı etkinliği ile Türkiye'nin modern mimarlık mirasının belgelenmesi çalışmalarına katkı sunduğu görülmektedir. Makale konusu olan Artvin hükümet konağı da 2014 yılında 10. su Erzurum'da düzenlenen poster sunuşları kapsamında sunulmuştur. Türkiye'de 20. yüzyıl mimarlık mirasının korunması konusundaki en önemli engel bu mirasın korunmaya değerli bulunmaması ve bu konudaki farkındalığın yeterince gelişmemiş olmasıdır. Makale kapsamında ele alınan Artvin Hükümet Konağı'nın korunması konusunda da karşılaşılan en önemli sorun yapının bir kültür varlığı olarak algılanmamasıdır. Oysa ki 1960'lı yıllarda Anadolu'nun küçük bir kasabasında ulusal bir mimari proje yarışması sonrası-

da, birincilik ödülünü kazanan Mustafa Aslan Aslaner, Erkal Güngören ve Sümer Gürel tarafından tasarlanan hükümet konağının gelecek kuşaklara aktarılması hem ulusal ölçekte inşa edildiği dönemin mimari yaklaşımını yansıtmaması hem de kentin son 50 yıllık tarihinin önemli bir tanığı olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Günümüzde bile kamu yapılarının yarışma ile inşa edildiği örneklerin oldukça sınırlı olduğu²⁰ göz önünde tutulursa, 1960'lı yıllarda uygulanan bir yarışma projesinin Artvin'deki varlığının son derece önemli olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Mezuniyetlerinin ardından yurtdışında çeşitli mimarlık bürolarında çalışma fırsatı yakalamış projenin mimarları, açılan proje yarışması ile kendilerinin brütalist olarak ifade ettikleri döneminin çağdaş mimarlık anlayışını yansıtan yapılarını inşa etme fırsatı yakalamışlardır. Projede öngörülen ve kentin günümüzde de en önemli kamusal alanlarından biri olan Cumhuriyet Caddesi yönünde oluşturulan tören alanı ve kuzey yolu ile bu meydanın İnönü Caddesi ile kurduğu bağlantının oluşturduğu özgün kamusal alan kullanımı da projenin korunması gerekli özelliklerden birisidir.

Modern mimarlığın küçük bir Anadolu şehrindeki yan-

¹⁹ ICOMOS Türkiye Milli Komitesi 2006 tarihinde sempozyumda sunulan bildirileri yayınlamıştır.

²⁰ Meltem, A. İ. 2010.

Şekil 26. Valilik giriş holü iç mekanından görüşler (Güler, 2015).

Şekil 27. Valilik girişinden görüşler (Güler, 2015).

sıması olarak kabul edilebilecek Artvin Hükümet Konağı inşa edildiği 1974 yılından itibaren yaklaşık 40 yıldır özgün işlevini sürdürmektedir. Kuşkusuz yarışma sırasında ayakta

olan ve yarışmacılardan korunması istenen eski hükümet konağının yıkılarak yerine günümüzde Defterdarlık olarak kullanılan sıradan bir yapının yapılmış olması kent tarihi

Şekil 28. Artvin geleneksel kent dokusunun benzer açılardan çekilmiş geçmiş (Artvin Valiliği Arşivi) ve günümüz fotoğrafları (Güler, 2015).

Şekil 29. Artvin geleneksel kent dokusunun benzer açılardan çekilmiş geçmiş (Ela Güngören Arşivi) ve günümüz fotoğrafları (Güler, 2015).

açısından büyük bir kayıptır (Şekil 23). Yeni hükümet konağının tasarımında eski hükümet konağının oranlarının yaratılan modülasyonla soyutlanarak yeni yapıya aktarılmış olması, eski hükümet konağından geriye kalan tek iz olarak görülebilir. Bu anlamda Artvin Hükümet Konağı'nın dikey hatlarında yitirilen eski hükümet konağından da izler taşıması yapının kent tarihi açısından önemini daha da artırmaktadır.

Modern mimarlık örneklerinin inşa edilmelerinde kullanılan malzeme ve teknolojiler günümüzde daha da gelişmiş ve gelişmekte olup bu yapılardaki tasarım incelikleri-

nin tanımlanabilmesi ayrıntılı bir bakış açısı ve bilgi birikimi gerektirmektedir. Ülkemizde kültür varlıklarının korunması konusundaki farkındalığın henüz yeterince gelişmemiş olması günümüzde de kullanılan betonarme yapımla üretilen yapıların kolayca gözden çıkarılmasını ya da özgün tasarımına müdahale edilmesini kolaylaştırmaktadır.

Bu bağlamda Artvin Hükümet Konağı'nın kullanılageldiği yaklaşık yarım asırlık süre içerisinde çeşitli onarım ve değişikliklere gidildiği görülmektedir. Gerçekleştirilen tüm bu onarım ve değişikliklere rağmen yapının özgün tasarımını ve bütünlüğünü büyük ölçüde koruduğu görülmektedir.

Şekil 30. Yapı ve yakın çevresindeki niteliksiz ek ve onarımlardan örnekler: Sol üstte Emniyet Müdürlüğü'nün yanındaki parselin yapıyla kurduğu ilişki, sol altta kapatılmış aydınlık pencereleri, sağ üstte değiştirilen çatı kaplama malzemesi, sağ altta tavan yüksekliği ve özgün mobilyaları değiştirilen konferans salonu (Güler, 2015).

Plan şemasında çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda bazı açık bölümlerin kapatılarak yeni mekanlar elde edildiği ya da daha büyük çalışma alanları elde edebilmek kaygısıyla iki ofis arasındaki duvarların kaldırıldığı görülmektedir. Vaziyet planında ise Emniyet müdürlüğü binasının yanındaki sokağın yapılaşarak çok katlı bir bina ile kapatılması yapının yakın çevresi açısından büyük bir değişiklik getirmiştir (Şekil 30). Bir dönem Artvin Belediyesi olarak da kullanılan bu yapı komşusu Emniyet müdürlüğü'nün kütle algısını olumsuz etkilemiştir. 1970 tarihli fotoğraflarda dahi yapı çevresinde gözlenebilen geleneksel kent dokusu zaman içerisinde tahrip olmuş ve yerine mimari niteliği düşük bir kent peyzajı gelmiştir (Şekil 28 ve 29). 1960'lı yıllardaki proje yarışmasının, yarışmacılardan beklentilerinden biri de mimari çevreye uygunluk kriteridir.²¹ Jüri raporunda çatı formu ve kütle kompozisyonunun mimari çevreye uyumlu olduğu belirtilmişse de yıllar içerisinde Artvin'in çehresi değişmiş ve aslında çevreye uygun olarak modern bir tasarım anlayışıyla tasarlanan Hükümet konağı yalnızlaşmıştır.

Eski hükümet konağı ve çevredeki geleneksel yapıların büyük çoğunluğu zaman içerisinde yıkılmış ve yerlerine yüksek katlı bitişik nizam betonarme yapılar inşa edilmiştir.

Oysa uygulanan projenin mimari kompozisyonu ve tasarım elemanları çevreden referans almaktadır. Bu durum Artvin il merkezindeki geleneksel mimarinin korunmasındaki başarısızlığın ve duyarsızlığın çarpıcı bir sonucudur. Yapının çevresinin değişmesinin yanı sıra gerek tasarımında ve kullanımında gerekse de renklerinde bazı değişikliklere gidildiği ve yeni eklerin yapıldığı görülmektedir. Modern mimarlık ürünlerine zaman içerisinde yapılan ekler, renk değişimleri ya da çatı biçimine müdahaleler gibi çoğunlukla geri dönüşümü mümkün müdahaleler dahi, yapının özgün niteliklerinin kolaylıkla görünmez kılınmasına yol açmaktadır.²² Hükümet konağının özgün karakterini zedeleyen bu müdahalelere örnek olarak, yapının mimari karakterinin önemli bir unsuru olan bakır kaplı çatının malzemesinin günümüzde marsilya kiremite dönüştürülmesi verilebilir (Şekil 30). Projenin özgün tasarımında İnönü caddesindeki ana giriş ve Cumhuriyet caddesindeki girişi birbirine bağlayan kuzey yolunun tavanında gün ışığından daha fazla faydalanmak için tasarlanan özgün detay çözümüne sahip ışıklıkların da günümüzde kapatıldığı görülmektedir (Şekil 30). Özgün tasarımda ana

²¹ Bayındırlık Bakanlığı, 1969, s.1.

²² Omay Polat, E. E., 2008, s.89.

Şekil 31. Yapıya sonradan eklenen asansörlerden görünüşler (Güler, 2015).

girişin sağında ve solunda geçiş için bırakılan mekanların da daha sonra kapatılarak ofise çevrildiği görülmektedir. İç mekan kurgusundaki bu değişiklik İnönü caddesini Cumhuriyet caddesine bağlayan kuzey yolunun daralarak bir koridora dönüşmesine neden olmuş ve yapıya giriş algısını zayıflatmıştır. Yapının strüktürü ve taşıyıcı elemanları iç mekan kurgusunu düzenleyen bir tasarım unsuru olarak kullanılmıştır ancak birçok noktada yapıya müdahale edilerek bazı ofis birimleri ve koridorların tavanlarının alçı malzeme kullanılarak oluşturulan asma tavanlarla kapatıldığı tespit edilmiştir. Bu değişiklikler her ne kadar geri dönüştürülmesi kolay müdahaleler olsa da yapının özgün tasarımının okunabilirliğini yani brütalist karakterinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Cephede masif bir kitleyle ön plana çıkarılan konferans salonunun yaklaşık 2,5 kat yüksekliğinde olan tavanı da mekanın ısıtılmasında ve ses düzeninde problemler yaşandığı gerekçesiyle asma tavan ile kapatılarak bir kat yüksekliğine düşürülmüştür (Şekil 30). Bu müdahaleler konferans salonunun sahip olduğu özgün detayları yitirmesine neden olmuştur. Yapıya yapılan bir diğer müdahale ise programda olmaması nedeniyle özgün tasarımda düşünülmeyen engelli kullanımına yönelik olarak eklenen asansörlerdir (Şekil 31). Valilik binasının önündeki meydanın resmi bayramlar dışındaki günlerde otopark olarak kullanılması ve meydana zaman içerisinde eklenen su öğeleri ve dolmuş durağı gibi ekler meydanın algılanmasını ve kullanımını zorlaştırmaktadır.

Geleneksel kent dokusunun birçok Anadolu kenti gibi korunamadığı Artvin'de kalan sınırlı sayıdaki geleneksel yapının ve 20. yüzyılın modern mimarlık anlayışını yansıtan Artvin hükümet konağının korunması en az 19. yüzyıl ve

öncesine tarihlenen geleneksel ve anıtsal yapıların korunması kadar önemlidir.

Teşekkür

Artvin'in modern mimarlık mirası ile ilgili bu çalışmanın oluşmasında kişisel arşivini, deneyimini ve bilimsel birikimini bizimle paylaşan Dr. Ela Güngören'in önemli katkıları bulunmaktadır. Aynı zamanda Artvin hükümet konağı projesinin mimarlarından biri olan Erkal Güngören'in kızı olması nedeniyle kendisinden babasını ve babasının mimarlık anlayışını öğrenme şansını bulduk. Kendisiyle birlikte projenin diğer ortaklarından biri olan Mustafa Aslan Aslaner'e yaptığımız ziyaretler de yapı ile ilgili bilinmeyen ayrıntıları ortaya çıkardı. Bize vakit ayıran Ela Güngören ve Mustafa Aslan Aslaner'e bu çalışmanın oluşmasındaki değerli katkıları için teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Acar, E. (2002) 'Mustafa Aslan Aslaner'in Mimariye Yaklaşımı: Proje ve Yapılarının İncelenmesi', Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Aslaner, A. M. (2015) Sözlü Görüşme. 07/05/2015. İstanbul.
- Avrupa Konseyi. (1991) Recommendation No. R (91) 13 of the Committee of Ministers to Member States on the Protection of the Twentieth-century Architectural Heritage.
- Batur, A. (2005) Doğu Karadeniz'de Kırsal Mimari, Milli Reasürans T.A.Ş. İstanbul.
- Bayındırlık Bakanlığı. (1969) Artvin Hükümet Konağı: Mimari Yarışma Projeleri, Ankara, Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği Yayını.
- Eruzun, C. & Sözen, M. (1996) Anadolu'da Ev ve İnsan, Creative

- Yayıncılık, İstanbul.
- Güngören, E. (2015) Sözlü Görüşme. 05/05 - 05/06/2015. İstanbul.
- Güler, K. & Bilge, A. C. (2014) Doğu Karadeniz Ahşap Karkas Yapı Geleneği ve Koruma Sorunları. Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 2 Bildiri Kitabı. İBB KUDEB, s. 178-193.
- Güler, K. & Bilge, A. C. (2013) Construction Techniques of the Vernacular Architecture of the Eastern Black Sea Region. Vernacular Heritage and Earthen Architecture: Contributions for Sustainable Development, ICOMOS CIAV 2013 Scientific Symposium Proceedings. Taylor & Francis Group CRC Press, s.295-300.
- Güler, K. & Bilge, A. C. (2015) Artvin Hükümet Konağı. Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları 10. Poster Sunuşları Bildiri Özetleri. Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, s. 145.
- Madran, E. & Altan Ergut, E. (2009) Korumada Yeni Tanımlar Yeni Kavramlar Cumhuriyet Dönemi Mimari Mirasının Korunması, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.
- Mazlum, D. & Ahunbay, Z. & Kahya, Y. (2006) Conservation of the 20th Century Architectural and Industrial Heritage. ICOMOS Conference Proceedings, İstanbul.
- Meltem, A. İ. (2010) '1930-2010 Yılları Arasında Bir Proje Elde Etme Yöntemi Olarak Türkiye'deki Mimari Tasarım Yarışmalarının İrdelenmesi', Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Omay Polat, E. E. (2008) 'Türkiye'nin Modern Mimarlık Mirasının Korunması: Kuram ve Yöntem Bağlamında Bir Değerlendirme', Basılmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Omay Polat, E. E. & Can, C. (2008) 'Modern Mimarlık Mirası Kavramı: Tanım ve Kapsam', Megaron YTÜ Mimarlık Fakültesi Elektronik Dergisi, (2). s. 177- 186.
- Önal, K. (2007) 'Sümer Gürel ve Hakkı Yırtıcı ile Mimarlık ve Siyaset Üzerine Bir Söyleşi', Mimar-ist Üç Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi, 25(2007/3). s.82-92.
- Özgüner, O. (1970). Köyde Mimari: Doğu Karadeniz, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Parçalı, Ç. & Saral, H. & Yıldırım, M. (1967) Artvin 1967 İl Yıllığı, Güneş Matbaacılık T.A.Ş.
- Sümerkan, R. M. (1990) 'Biçimlendiren Etkenler Açısından Doğu Karadeniz Kırsal Kesiminde Geleneksel Evlerin Yapı Özellikleri', Basılmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- (1969) 'Artvin Hükümet Konağı Mimari Proje Yarışması', Mimarlık Dergisi, Sayı (04) 66, s. 16-28.
- (1984) 'Söyleşi: Osmanlı'dan Bugüne Hükümet Konakları', Mimarlık Dergisi, Sayı (05) 203, s. 3-15.
- (2001) 'Retrospektif: Mustafa A. Aslaner', Mimarlık Dergisi, Sayı (297), s. 22-31.